

ETNOGRAFIYADA "BALIQCHILIK MADANIYATI" TUSHUNCHASINING MOHIYATI: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21382972>

Baxtiyorova Oltinoy Baxtiyor qizi

*Urganch davlat tibbiyot instituti "Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi, Xorazm,
Urgench Al-Xotazmiy 28*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Orolbo'yi o'zbeklari va qoraqalpoqlarining ko'p asrlik an'anaviy baliqchilik madaniyati, uning moddiy-texnik, ijtimoiy va ma'naviy-mifologik jihatlarini tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan Orol dengizi ekologik inqirozining mahalliy aholi turmush tarzi, kasbiy ko'nikmalari va madaniy merosiga ko'rsatgan halokatli ta'siri etnografik nuqtai nazardan o'rganilgan. Maqolada ekologik inqiroz nafaqat tabiat fojiasi, balki o'ziga xos etnografik submadaniyatning yo'qolishiga olib kelgan ijtimoiy-madaniy omil ekanligi ilmiy asoslab berilgan.*

Kalit so'zlar: *Orolbo'yi, o'zbeklar, qoraqalpoqlar, baliqchilik madaniyati, kayuk, Suleyman payg'ambar, ekologik fojia, etnografik inqiroz, Mo'ynoq, ijtimoiy adaptatsiya.*

Insoniyat tarixida an'anaviy xo'jalik turlari va ularning madaniy modifikatsiyalari etnografiya fanining fundamental yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shunday tizimlardan biri — baliqchilik madaniyatidir. Etnografik nuqtai nazardan, ushbu tushuncha faqatgina utilitarian (sof iqtisodiy yordam beruvchi) faoliyatni emas, balki inson va suv havzasi o'rtasidagi ko'p asrlik interaksioni (o'zaro aloqani) ifodalaydi.

So'nggi o'n yilliklarda globallashtirish va sanoatlashuv an'anaviy baliqchilik jamoalarining o'ziga xos turmush tarzini yo'q bo'lib ketish yoqasiga keltirib qo'ydi. Shu sababli, baliqchilik madaniyatining etnografik mohiyatini tizimli tadqiq etish, uning an'anaviy bilimlar va ekologik etika (tabiatga hurmat) bilan bog'liq jihatlari

ochib berish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy metodlar kompleksidan foydalanildi:

Komparativ (qiyosiy-tarixiy) tahlil: Turli mintaqalar (masalan, Orolbo'yi o'zbeklari va qoraqalpoqlari, Tinch okeani havzasi xalqlari) baliqchilik madaniyatining o'xshash va farqli jihatlari solishtirildi.

Struktural-funksional metod: Baliqchilik madaniyatining tarkibiy qismlari (asbob-uskunalar, marosimlar, ijtimoiy rollar) va ularning jamoa hayotidagi funksional ahamiyati o'rganildi

Etnografik dala tadqiqotlari ma'lumotlari tahlili: Tarixiy-etnografik

manbalar, xususan, daryo va ko'l bo'yi jamoalarining an'anaviy ekologik bilimlari bo'yicha to'plangan materiallar umumlashtirildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, baliqchilik an'analari kuchli bo'lgan hududlarda tabiatga ziyon yetkazmasdan yashashning mukammal etnosekologik normalari shakllangan. Masalan, baliqning uvildiriq (tuxum) qo'yish mavsumida ov qilmaslik yoki mayda baliqlarni daryoga qaytarib qo'yish kabi yozilmagan qonunlar shular jumlasidandir.

"Baliqchilik madaniyati" tushunchasining mohiyati insonning suv ekotizimi bilan simbiotik (o'zaro manfaatli) aloqasidadir.

Etnograf Bronislav Malinovskiy o'zining Trobrian orollari baliqchilariga bag'ishlangan tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, ochiq dengizdagi xavfli baliq ovi doimo murakkab sehr va marosimlar bilan birga kechgan, yopiq lagunadagi xavfsiz ovda esa bunga ehtiyoj bo'lmagan. Bu holat baliqchilik madaniyatining psixologik va sotsial adaptatsiya vositasi ekanligini isbotlaydi.

O'zbekiston hududida ham (Xorazm, Orolbo'yi va Amudaryo havzalarida) baliqchilik bilan bog'liq o'ziga xos atamalar, qayiq yasash an'analari (masalan, kema, kayuk) va suv homiysi — Suleyman payg'ambar yoki Suv otasi kulti shakllangan. Bu madaniyat va dinning o'zaro sintezlashganidan dalolat beradi.

Orol dengizi havzasi — asrlar davomida o'zbek (aynan Xorazm va

qisman Qoraqalpog'iston hududidagi daryo bo'yi aholisi) va qoraqalpoq xalqlarining o'ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy hayoti shakllangan unikal makondir. Bu mintaqadagi baliqchilik shunchaki kasb emas, balki tabiat bilan chuqur aloqaga asoslangan murakkab etnografik tizim bo'lgan.

XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan Orol fojiasi esa nafaqat tabiatni, balki shu dengiz atrofida shakllangan ko'p asrlik "baliqchilik submaddaniyatini" ham deyarli yo'q qildi.

1. Orolbo'yi Baliqchilik Madaniyatining Etnografik Xususiyatlari

Orolbo'yi o'zbek va qoraqalpoq jamoalari (ayniqsa, qoraqalpoqlarning muyen, miltiq, koshebe kabi urug'-tarmoqlari va Xorazm baliqchilari) o'ziga xos hayot tarziga ega bo'lgan.

A. Moddiy va Texnik Madaniyat

Qayiqsozlik (Kemasozlik): Mahalliy aholi qamish va terak yog'ochlaridan yasalgan, sayoz suvlarga moslashgan tekis tubli qayiqlardan foydalangan. Ularni "kayuk" yoki shunchaki "kema" deb atashgan.

An'anaviy ov qurollari: Orol baliqchilari to'rlarni o'simlik tolalari va iplardan o'zlari qo'lda to'qishgan. Shuningdek, daryo irmoqlari va sayoz ko'llarda "bujun" (qamishdan yasalgan tuzoq-savatlar), "shonish" (nayzasimon sanchqi quroli) va maxsus to'siqlar — "chit"lar yordamida baliq ovlashgan.

B. Ma'naviy Dunyoqarash va Mifologiya

Suv va Baliq Kultlari: Suv hayot manbai va muqaddas hisoblangan. Baliqchilar orasida Suleyman payg'ambar baliqchilarning homiysi va piri (Suv otasi) sifatida ulug'langan. Har safar suvga to'r tashlashdan oldin maxsus duolar o'qilgan.

"Suv haqi" va ekologik etika: Mahalliy an'anaga ko'ra, tutilgan baliqning bir qismi ("suv haqi" yoki "darveshona") qirg'oqdagi muhtojlarga tekinga tarqatilgan. Shuningdek, kichik va chovoq baliqlarni qaytarib suvga qo'yib yuborish qat'iy yozilmagan qonun bo'lgan.

XX asrning 1960-yillaridan boshlab paxta yakkahokimligi tufayli Amudaryo va Sirdaryo suvining dengizga yetib bormasligi Orol fojiasini boshlab berdi. Bu jarayon etnografik va sotsial jihatdan quyidagi halokatli oqibatlarga olib keldi:

1. Iqtisodiy va Professional Strukturani Yo'qolishi

Ilgari Mo'ynoq baliq konserva kombinati yiliga minglab tonna baliq

qayta ishlagan va butun boshli sulolaviy baliqchilar jamoasini ish bilan ta'minlagan. Suvning sho'rlanish darajasi keskin oshishi oqibatida Orolning barcha mahalliy baliq turlari (chabaq, taran, zog'ora baliq, laqqa) qirilib ketdi. Natijada:

Baliqchilik kasbi butunlay tugatildi.

Ming yillik sulolaviy tajribaga ega baliqchilar o'z malakalarini keyingi avlodga o'tkaza olmay qoldi (ijtimoiy transmisiya uzildi).

Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki Orolbo'yi o'zbeklari va qoraqalpoqlarining baliqchilik madaniyati ekologik fojia sababli o'zining tabiiy yashash muhitidan ayrildi. Bugungi kunda ushbu madaniyat faqatgina muzey eksponatlari (masalan, Mo'ynoqdagi Ekologiya muzeyi), kema qabristonlari va keksalar xotirasidagina saqlanib qolgan. Bu holat etnografiyada ekotsid (tabiat qirg'ini) qanday qilib etnosid (madaniyat qirg'ini)ga yetaklashi mumkinligining eng yaqqol va achinarli misolidir.

1. Esbergenov H. E. Qoraqalpoqlar baliqchilik xo'jaligi tarixidan (etnografik o'rganish materiallari). – Toshkent: Fan, 1972. – 148 b.

2. Kamalov S. K. Karakalpaki v XVIII–XIX vekax (Sotsialno-ekonomicheskoye polojeniye i kultura). – Tashkent: Fan, 1968. – 232 s.

3. Xalimov S. Xorazm vohasi an'anaviy baliqchilik madaniyati: tarix va zamonaviylik. – Urganch, 2011. – 96 b.

4. Jdanko T. A. Ocherki istoricheskoy etnografii karakalpakov. – Moskva-Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR, 1950. – 172 s.

5. Kidirbaeva A. J. Orolbo'yi aholisining sotsial-ekologik adaptatsiyasi va migratsion jarayonlar. – Nukus: Qoraqalpog'iston, 2015. – 120 b.